

У «Рідному краї» про «Рідний край»

Ніна Степаненко

“ТАРАС ШЕВЧЕНКО Є НАШ ДОРОГИЙ СКАРБ, Є КОШТОВНИЙ САМОЦВІТ УКРАЇНСЬКИЙ”

(Про працю Олени Пчілки “Український національний скарб:
Історично-літературний дослід” у “Рідному Краї”)¹

*На великі таланти природа – скупа. А в Шевченка той
талант – був.*
Олена Пчілка

*...у Шевченка були свої попередовці... Шевченко дає науку
і пізнішим, тоді ще “ненародженим” землякам своїм.*
Олена Пчілка

*Шевченко ... обзивався творами, що одразу показали вели-
ку здатність поетичну... Шевченко обзивався до ... людей
... своїм голосом...*
Олена Пчілка

Видатна українська письменниця, публіцистка Олена Пчілка гідно представила на сторінках редакovanого нею часопису “Рідний Край” творчий доробок Тараса Шевченка. Вона, зокрема, опублікувала праці “Шевченкові роковини (спогади)” [4], “Пам’яті Тараса Шевченка” [1], поетичний твір “Пам’ятник Шевченкові” [2]:

*Уже півстоліття минуло,
Як батько Тарас у труні,
Як віщеє серце заснуло,
Як співи замовкли сумні...
Де-ж постать величної слави
Здалека очам маячить? –
З брунатної бронзи, мов з лави,*

¹ Ця праця є логічним продовженням і доповненням опублікованої нами в цьому альманасі розвідки “Тарас Шевченко як поет, “славний борець за правду і волю”, національний пророк на сторінках часопису “Рідний Край” (1906–1912 рр.)” (див.: [Рідний край: науковий, публіцистичний, художньо-літературний альманас. – 2007. – №1 (16). – С. 93–103]).

*Чи мармуром білим блищить?
В котрому місці красує
Той пам'ятник, образ дивний? –
Чи Київ славутній ясує
Тарасовий вигляд сумний?
Чи, може, сестриця Полтава
Той образ у себе хранить,
І щифа хвала нелукава
Краї його вітає, брентить?
Ні, ні!.. ще ні-де не Вкраїні
Тепер не шукайте його...*

1912 року Олена Пчілка надрукувала фундаментальну наукову розвідку “Український національний скарб” (Число 3. – С. 1–6; число 4. – С. 1–3; число 6. – С. 9–14; число 7. – С. 1–4) [3]². Її основний зміст досить точно відтворено в заголовку. Отож, у статті йдеться про Тараса Шевченка як найзнаковішу постать у нашої культури, котра узагальнила попередній досвід українського самостановлення й освітила шлях у майбуття. Усі факти, викладені в статті, правдиві, переконливі, оскільки оперті на достовірні конкретні джерела. Про об’єктивність інформації сама авторка говорить так: “... беру свої межі для відчиту – і за свою думку маю відповідати” (Число 3. – С. 2).

Розповідь про Кобзаря Олена Пчілка розпочинає з його життєпису, причому не оповідає дрібно про дитячі літа в мужицькій сім’ї чи козакуванні в пана, про наймитування у варшавського та петербурзького малярів або викуп із кріпацтва, бо все це, за її словами, доволі відоме, а про ті підвалини, які сформували український дух митця. Це передусім край, що породив генія: “Тарас походить з прекрасного кутка наддніпрянської України, кутка, де вьється вродлива Рось, проміж зеленими горами й долинами... сей куток, рідна йому Київщина, була тим копом, де буяло колишнє наше життя історичне, де люде затято боролись, – де досі існують ті назви: “Козацький шлях”, “Гетьманський перевіз”, “Тайдамацький байрак” (Число 3. – С. 2). Місце народження людини, традиції, історія краю, де вона почала пізнавати світ, доводить у своїх роботах Олена Пчілка, накладають відбиток на особистість, певною мірою програмуєть її подальшу долю³. Використання прийому біографізму можна вважати однією з важливих особливостей дослідницького стилю Пчілки.

Причину появи статті авторка пояснює недостатністю відомостей про добу “першо-

го прокиду свідомої думки” Тараса Шевченка, його “свідомої любови до рідного краю, свідомої праці для України” (Число 3. – С. 3). У ході свого літературознавчого аналізу вона з’ясовує кілька досить важливих проблем. Одна з них – зв’язок Кобзаря з попередньою епохою. Пчілка спростовує думку про те, що до Шевченка в українському духовному просторі, в українській літературі зосібно “була тьма й безлюддя, а він уявивсь несподівано, як сонце між хмарами” (там само). Геніальний Тарас “не з’явивсь як богиня мудрості з голови Зевса”, а “має свій зв’язок з життям попереднім і глибшим: найкраща квітка має своє коріння, повноводий потік має свої джерела” (там само). Основне ж полягає в тому, що Шевченко творчо продовжив своїх предтеч – Івана Котляревського, Григорія Квітку-Основ’яненка, Євгена Гребінку. Три сторінки – “Шевченко і Котляревський”, “Шевченко і Квітка-Основ’яненко”, “Шевченко і Гребінка” – у статті “виписані” цікаво й оригінально.

Щодо зв’язку Кобзаря й зачинателя нової української літератури, то він, за Оленою Пчілкою, такий: молодого Тараса, сина мужицького, надихнуло на творчість те, що його слово селянське навдивовижу природно гомоніло зі святого, у його баченні, джерела – книжки “Енеїда”, отож, було поставлене на рівень з іншими словами – мовами та літературами, – які знайшли високе визнання й поцінування в люду “високого”, який править світом, і люду простого, що мусить коритися сильним світу цього. Котляревський зламав у свідомості Шевченка насаджуваний українцям стереотип, що українською мовою не можна передавати високих почуттів, що її, зрештою, немає, що мова дідів і прадідів Кобзаря – усього лише діалект. Саме за віру в рідне слово Шевченко посилає Котляревському своє щире й сердечне шанування⁴:

*Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди.
Поки сонце з неба світить,
Тебе не забудуть!*

Доземно кланяється він творцеві безсмертної “Енеїди” й за те, що
*Всю славу козацьку за словом єдиним
Переніс в убогу хату сироти.*

Коли молодому Шевченкові було сумно в холодному й чужому Петербурзі, він подумки звертався до “соловейка” Котляревського, благав його:

² Далі в тексті вказуємо в дужках число і сторінку цієї публікації.

³ Див., напр., статтю “Євген Гребінка і його час” (1912. – Число 2. – С. 1–6) і підготовлене нами дослідження про неї (Рідний край. – 2009. – № 1 (20). – С. 154–158).

⁴ Тут і далі при цитуванні покликаємося на працю Олени Пчілки “Український національний скарб”.

*Прилинь, сизий орел, бо я самотній,
Сирота на світі, в чужому краю.
Згадаю Енея, згадаю родину,
Згадаю, заплачу, як тая дитина;
Прилинь до мене хоч на одне слово,
Та про Україну міні заспівай.*

З Євгеном Гребінкою в Кобзаря життєві дороги перетнулися. Олена Пчілка цілком слушно припускає, що байки Євгена Павловича, видані в Петербурзі в 1834 і 1836 рр., були добре відомі молодому Тарасові. Вони глибоко засіли в його серці, а згодом зобов'язали взятися за перо й писати вірші материнською мовою, оспівувати простий народ, рідну Україну, яку так любив, але змушений був жити поміж чужих людей, слухати, як вони зневажливо ставляться до тієї культури, яка увійшла в його єство разом із молоком неньки, із розповіддю діда про героїчну минувшину пращурів.

Провплив Квітки-Основ'яненка на Тараса Шевченка свідчить листування, яке вони вели. У своїх посланнях Квітка обожає хист молодого поета, учорашнього кріпака, просить, щоб не відступився від рідного слова, аби пильнував його. Олена Пчілка цитує рядки з поезії «Б'ють пороги», зауважуючи, що вони відображають щирість взаємин, які склалися між двома великими українцями:

*Утні, батьку,
Як сам здоров знаєш,
Тебе люди поважають,
Добрий голос маєш!
Нехай ще раз усміхнеться
Серце на чужині.*

На думку Ольги Петрівни, вишукані зразки українського письменства – Котляревський, Гребінка, Квітка – визначили майбутнє Тараса Шевченка: він не пішов «широким шляхом російським», на якому зміг би легко зажити великої слави, а попрямував «малою, ледве зазначеною стежкою українською», рясно встеленою тяжкими випробуваннями, приниженнями, десятирічними засланнями, поневіряннями в чужій стороні.

Продовження Шевченком справи своїх попередників, примноження їхнього набутку – це не єдина вельми актуальна проблема, порушена в праці «Український національний скарб». Виняткову увагу Пчілка приділяє такому важливому для становлення Шевченка питанню, як вплив на нього всесильної на той час російської критики. Проти Шевченка своє гнівне вістря спрямували «Син Отечества», «Бібліотека для читання», а особливо «найперший критик, ліберал, демократ, чоловік, здавалось би, такий тямущий у питаннях літературних, – сам Вісаріон

Білінський» (Число 3. – С. 5). Дослідниця підтверджує свої розмірковування сповненими гніву витягами з різних джерел, призначення яких розцінює як намір очорнити вчорашній, сьогоднішній і завтрашній день України: «Это искусственная пустота, уродование русского языка на хохлацкий лады, нарѣчіе, котораго не существуетъ, это языкъ, котораго ни одна изъ всевозможныхъ Россій, ни великая, ни малая, ни черная, ни бѣлая, ни красная, ни старая, ни новая, не могутъ признать своимъ. Это смѣсь словъ хохлатыхъ, бородатыхъ, бритыхъ и не бритыхъ; это просто гебридскій діалектъ!» (Число 3. – С. 5).

А чого варті наскрізь просякнуті ненавистю, злом «сентенції» «неистового Виссаріона»: «Хороша литература, которая дышетъ простоватостью крестьянского языка и дубоватостью крестьянского ума». Шевченка і Куліша цей російський метр називав «врагами всякого прогресса». Наш геніальний Тарас для нього – «осел, дурак и пошлецъ». Мужичьку літературу Білінський не хотів визнавати, бо «життя мужичьке не може зацікавити освічену громаду, та й мова Бог-зна яка!» Твори Кобзаря, на його нерозумне, неаргументоване переконання, – «не потрібні і навіть не безпечні вигадки!» (Число 3. – С. 6).

Олена Пчілка прагне розкрити причини негативного, ба навіть ворожого ставлення росіян до української літератури й культури загалом. Вона на боці німецького критика Кавенана, котрий висунув таку версію: «По самому походженню своєму – письменство російське не може зовсім широко сприяти демократичному напрямкові хоч би й української нової літератури: згадаймо, що російська письменність була з пуп'янку свого придворною літературою»: (се-б-то науці приказав бути – Петро I, літературі – Катерина II). «Отже, «придворна істота живе й тепер в письменстві російським, – ото ж вона і в критиці на «дерзьку» літературу мужичьку». З'ява окремої української літератури (а це було очевидним) наганяла страх на Білінського. Те, «що пишуть по українськи і Бодянські, і Гребінки, і Квітки, що якийсь там мужик Шевченко, – на своїй «хохлацькій, а не на російській мові, – став «глаголомъ жечь сердца людей», твердить Пчілка, дуже дратувало Віссаріона Григоровича. Білінського підтримали й інші критики, навіть ті, які колись були прихильними до української літератури. З-поміж них історик літератури Пипін. Він услід за тількино згадуваним провідним поцінувачем ми-

стецтва, зокрема літератури, “осаджував”, як міг, українців, применшував їх творчі здобутки. Ворожим став до нас і “ліберал, протестант російський” Струве. Таких горе-критиків Пчілка вважає ще більшими ворогами, аніж цензуру, позаяк остання могла лише не пустити до друку якийсь твір, а “найліберальніша критика” робила все, аби українські твори й зовсім не продукувалися. Вона, на превеликий жаль, багато чого домоглася: наші майстри слова з українського шляху переходили на дорогу російську. Став почасти на цю путь і Шевченко. Його твори, писані російською мовою, за оцінкою авторки дослідження, “були слабкі, нікого вони не счарували, ні наших читачів, ні російських” (Число 4. – С. 2). Олена Петрівна наводить цитати з епістолярію Шевченка, які свідчать про його душевне сум’яття, навіть каяття. Так, у листі до свого полтавського приятеля Г. Терновського (1841 рік) Тарас Григорович пише: “...обіцянку пришлю, тільки иншу, скомпоновану по-московському, щоб не казали москалі, що я їх язика не знаю” (Число 4. – С. 2). Ще болючішими є такі рядки з послання до Якова Кухаренка: “Переписав оце “Слїпую”, та й плачу над нею ... який гріх, що я оце сповідався жорстким кацапським словом. Лихо, брате-отамане! Се правда, що ... в душі нашій таке справжнє, що аж холод іде по серцю, як хоч трішки його розкриєш” (Число 4. – С. 2–3). “Шевченкова жертва московській критиці, – робить узагальнення Пчілка, – складається все таки з 2-х томів його московського писання... Скільки даремне потрачено і часу, й духовної сили!” (Число 4. – С. 3). “Не можна ... ні вірити російським лібералам, ні марнувати і кебету на якесь там сподіване поєднання з ними”, – це ще один, уже ємніший і критичніший, висновок авторки праці.

У науковій розвідці “Український національний скарб” Олена Пчілка схарактеризувала сили, які тягли Шевченка до українства. По-перше, це такі великі достойники, як Сошенко, Гребінка, Квітка, Бодянский, козак Кухаренко, полтавці Мартос і Терновський. Кожен із них по-своєму вплинув на поета і художника. Хіба можна, приміром, применшити роль Мартоса, котрий ходив до Тараса для малювання з себе портрета і знайшов під ліжком “шпартгалці Шевченкові”, які згодом увійшли до першого видання “Кобзаря”. Дорікання Сошенка, що надрукував поему “Тризна” російською мовою, не залишили байдужим Тараса Григоровича, змусили задуматися над тим, де його коріння, можливо, навіть сприяли народжен-

ню його безсмертної сентенції: “Чиї сини? Яких батьків? // Ким? За що закуті?” Подруге, талант Шевченка живили подорожі в Україну. “Великі пани”, які “виховані були в час кріпацтва і сами жили в ньому” (Число 6. – С. 10) – Рєпіни, Катериничі, Галагани, Лизогуби, Свечки, Капністи, Борковські, Родзянки, Закревські, Лазаревські, Лукашевичі й інші, захоплювалися писанням Шевченка, схилилися перед його поетичним даром і спонукали його й далі служити рідному народові: “...Шевченко зустрівав серед того панства увагу й співчуття собі. Чув він там і українську пісню і – промовляння його українських віршів, а все це могло швидче навертати до українського писання, ніж до російського” (Число 6. – С. 11).

Згадано в статті і про вплив Кирило-Мефодіївського братства на Шевченка. Він ще міцніше загартував його світогляд. “В товаристві таких людей, як Гулак-Артемовський, Куліш, Костомаров та інших, “було чого набратися, було чого навчитися – тому, хто міг у собі “містити” і загорятися вогнем, – щоб потім, у свою чергу, світити і гріти навколо” (Число 7. – С. 3). До кінця своїх земних днів Тарас Шевченко навдивовижу чесно торував своєю творчістю шлях до самостійності й соборності, грів зовсібіч усіх, кому була мила й любя Україна, навертав на правильну і праведну дорогу тих, хто сходив із неї, утрачав національні орієнтири, легко зрікався їх.

Насамкінець зауважимо, що дослідження Олени Пчілки, яке доніс до читачів далекого 1912 року “Рідний Край”, і сьогодні не втратило своєї значущості. Воно – яскрава й мудра сторінка в нашому шевченкознавстві. Світлою та чистою залишиться навечно й сама Олена Пчілка, яка поклала своє життя за українську державу, за національну ідею.

Література

1. Пчілка Олена. Пам’яті Тараса Шевченка / Олена Пчілка // Рідний Край. – 1909. – Число 5. – С. 2–3.
2. Пчілка Олена. Пам’ятник Шевченкові / Олена Пчілка // Рідний Край. – 1912. – Число 3. – С. 7–8.
3. Пчілка Олена. Український національний скарб / Олена Пчілка // Рідний Край. – 1912. Число 3. – С. 1–6.
Число 4. – С. 1–3.
Число 6. – С. 9–14.
Число 7. – С. 1–4.
4. Пчілка Олена. Шевченкові роковини (спогади) / Олена Пчілка // Рідний Край. – 1907. – Число 9. – С. 4–5.

